

היכן מערצ רשב"י?

הרב תמיד כהן

פתיחה
המסורת על זיהוי המערה
דעות החוקרים אודות זיהוי המערה
פקיעין
לוד
פקיעין - אבל בדרום
מערתא ד"לוד"?
אמנם פקיעין
נספח: סיפור המערה - מקורות

פתיחה

הסיפור המפורסם אודות התחבאות ר' שמעון בר יוחאי ובנו במערה, מופיע בגרסאות שונות, במספר מקומות¹. סיפור זה פותח לנו צוהר כלשהו להכרת אישיותו המופלאה של רשב"י. דרכו אנו עומדים על יחסו של רשב"י לרומאים, על מסירות נפשו ללימוד התורה, ועל דעתו בשאלת היחס בין חיי עולם לחיי שעה. בשבתו במערה זוכה רשב"י ללמוד תורה מפי אליהו, והפייטן אף מדמה את מערת רשב"י לנקרת הצור בה מגיע משה רבנו למדרגה העליונה ביותר בראיית כבוד ה':

בר יוחאי מושב טוב ישבת
יום נסת יום אשר ברכת
במערת צורים שעמדת
שם קנית הודך והדרך

האם ניתן לזהות את המערה בה ישב רשב"י, או לפחות את האזור בו התרחש המעשה?
י. בן צבי מביא בספרו: "שאר ישוב" מסורת, המזהה את המערה בפקיעין, כפר השוכן בגליל העליון, בדרום מערב הר מירון. ישוב זה מכונה בערבית: "אלבקיעה", ויש המזהים אותו עם הכפר "בקה", הנזכר ב"מלחמת היהודים"² כגבול הצפוני של הגליל העליון (הגבול של הצורים).

במאמר זה אנסה להתחקות אחר שורשיה של המסורת הרואה את מערת רשב"י בפקיעין, ולברר האם יש למסורת זו על מה להסתמך מבחינה מחקרית.

1. ראה בנספח, הצגת המקורות בהם מובא סיפור המערה.
2. יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים ספר ג', פרק ג' 1.

המסורת על זיהוי המערה

מבין המקורות המביאים את סיפור המערה, לא הוזכר מיקומה בשבת דף ל"ג, בראשית רבה פע"ט, אסתר רבה פ"ג ושוחר טוב פ"ז. בקוהלת רבה פ"י נזכר: "מערתא דפקע" (דפקא) ובפסיקתא דרב כהנא פ"י בשלח נזכר: "מערתא דבקע". בהקדמת תקוני זהר ובזהר חדש פ"י כי תבוא, מזכירים את: "מערתא דלוד", או: "מדברא דלוד".

האם ישנן עדויות היסטוריות על מיקום המערה?

על זיהוי המערה בגליל העליון אנו שומעים לראשונה בשנת 1521 מפי הנוסע ר' משה באסולה³:

ובט"ו באייר, שקורים לו פסח שני, עשו שם במירון השיירה גדולה, היו שם יותר מאלף נפשות, כי באו רבים מדמשק עם נשיהם וטפם, ורוב קהל צפת וכל קהל לבוקיע, הוא כפר שיש בו המערה, שנטמן בה רשב"י ובנו י"ג שנים כנזכר פ' במה מדליקין, ועדין המעיין שם, אפס האילן של חרובים איננו.

כמאתים שנה אחר כך מספר ר' שמחה בן ר' יהושע מזאלאזיץ⁴:

והלכנו אצל קבר של רב ענן באם הדרך ואצל כפר ראטין (ראמה), ואצלו עיר פקיעין. ובפקיעין יש שם יהודים, נ' בעלי בתים עובדי שדות וכרמים... ופקיעין מלאה כל טוב, ארץ לא תחסר כל בה, עינות מים יוצאים בבקעה ובהר. ושם אילן החרובין של רשב"י, הוא זקן ואינו עושה פירות, והנכרים נוהגין בו קדושה, ואם נפל ענף מן האילן אין לוקחין אותו לשום תשמיש, אף לתבערת יקוד אש אין נהנין ממנו. וסיפר לי ר' ראובן מסאטנוב, שכל כך הוא גדול, שעל צמרת האילן שהוא ראש האילן, ישב שם עם כמה אנשים ולמדו שם זהר בתורה.

ר' יוסף סופר מצפת כותב באגרתו⁵:

והפקידים שבצפת היו יושבים לע"ע במקום אחד בא"י, ושמו פקיעין, עם כל החכמים והגבירים, וזה המקום טוב מאד. שם יש מערה נפלאה שהיה יושב שם רשב"י י"ג שנה ובנו ר' אלעזר, כשברחו מפני הקיסר, כפי המעשה בש"ס, ואצל המערה יש מעין אחד של מים חיים, וגם אילן של חרוב, ובוה המקום יש קברים הרבה של צדיקים גם קבר של צדיק אי ושמו [ר' יוסי דמן] פקיעין, והקבר שלו הוא פלא גדול, שנעשה באבן גדול כמו תנור... והייתי ג"כ במערה של רשב"י ז"ל, והיא נפלאה בעיני מאד.

הרב חיים הלוי הורוויץ כותב בספרו "חבת ירושלים"⁶:

ות"ל זיכני ה' והייתי שם פעם אחת בראש חדש אלול, שהלכתי לשם מצפת דרך מירון ודרך בית גן, וגם עתה יש שם כמו כי בעלי בתים, ויש להם בית הכנסת. ומקום המערה הוא אצל הכפר, מעט למעלה, שיש שם בקיעה גדולה בהר גדול של אבנים, ושם היה המערה, ויצא שם אילן החרובים בענפים רבים, והמקום הזה מאויים, ולמטה משם מעט מעיין מים טובים, ומקלח בחוזק באמצע הכפר, והבתים הם מזה ומזה.

3. מסע ר' משה באסולה (1521-1523), "מסעות ארץ ישראל" עמ' 155.
4. מסעות ר' שמחה בן ר' יהושע מזאלאזיץ (1765-1764), "מסעות ארץ ישראל" עמ' 421.
5. אגרת ר' יוסף סופר מצפת (1762), "אגרות ארץ ישראל" עמ' 300.
6. 1832, ונדפס ב-1844. מובא ב"שאר ישוב" עמ' 21.

דעות החוקרים אודות זיהוי המערה

בקרוב המחקר קיים ויכוח בדבר זיהוי המערה. נציג את הצדדים השונים בשאלה זו.

י. בן צבי - המערה בפקיעין

בספרו "שאר ישוב"⁷ מאשש בן צבי את המסורת עליה שמע מפי יהודי פקיעין, לפיה מעולם לא הלכו אבותיהם בגולה⁸. הוא רואה בחרוב ובמערה עדי קדומים למסורת על עתיקותו של הכפר, ומציין את קדושת המערה והעץ גם בעיני תושבי פקיעין הערבים. בן צבי שמע מפי השייך עבדאללה אבו חסין, שהכפר שכן תחילה על תל ממול למקום הנוכחי, ורק ברבות הימים עלו לכבודו של רשב"י, אל המקום של עכשיו, סמוך לחרובו ולראש המעיין של התנא.

בן צבי מזהה את בית מדרשו של רשב"י בתקוע, עם פקיעין - פקע - בקע. לפי השערתו, יסוד השם: "תקוע", במצבו הטופוגרפי של הכפר, שהוא תקוע בין שני הרים, וזו גם הוראת השם: פקע - בקע, דהיינו, מקום בקוע או בקעה בין שני הרים. את זיהויה של תקוע בגליל, קובע בן צבי על פי המשנה במנחות⁹ האומרת: "תקוע אלפא לשמן", ועל פי דברי הגמרא שם אודות חלקו של אשר, המושך שמן כמעין, וכפי הנראה מבינה הגמרא שתקוע נמצאת בנחלת שבט אשר. גם המקורות המזכירים את בית מדרשו של רשב"י בתקוע, מציינים את שפע השמן שהיה מצוי שם¹⁰.

את זיהוי המערה בפקיעין קובע בן צבי על פי המקורות המזכירים את: "מערתא דפקע/דפקא/דבקע", ומאחר ולפי המסופר, **יורדים** רשב"י ובנו להתרפא בחמי טבריה, לאחר יציאתם מן המערה, משמע שזו נמצאת בגליל, ואם כך, "פקע-בקע" הוא הכפר: "בקיעה" שבגליל. את גרסת זהר חדש: "מדברא דלוד", רואה בן צבי כהוספה מאוחרת, ובשל כך אין הוא מייחס לה, כנראה, חשיבות רבה.

בדעתו של בן צבי תומך י. פרס¹¹, ואת דברי בראשית רבה: "והיו אוכלים חרובים של גירודא" הוא מפרש כשם מקום, המזוהה לדעתו בתל אבו גיראד, גבעה מלאכותית הנמצאת בערך 400 צעדים מערבית מבוקעא¹².

7. י. בן צבי, **שאר ישוב**, תל אביב תרצ"ו.
8. למסורת זו חשיבות רבה. היא מעידה על קיומו של קשר ממשי בין עם ישראל לארצו. קשר הקיים בפועל ולא רק בתודעתו של העם. הרמב"ם בספר המצוות, מצוה קל"ג, רואה בהימצאותם של יהודים בארץ ישראל גם בזמן הגלות תנאי לקיומו של עם ישראל כעם בכלל, ואף לקיומה של התורה.
9. פ"ה ע"ב.
10. שבת קמ"ג ע"ב, ובמקבילות.
11. י. פרס, **ספר פרס**, ירושלים תשל"א.
12. ספר פרס עמ' 159. שם, עמ' 157-158 הוא דן בדבר זיהויה של פקיעין נוספת, בשפלה, בין יבנה ללוד.

י. ברסלבסקי - המערה בלוד

מול עמדתו של י. בן צבי ניצב חוקר בשם ברסלבסקי, אשר בספרו "לחקר ארצנו"¹³ הוא מערער על קבלת המסורת אודות רציפות ישוב יהודי בפקיעין. מבין טענותיו נגד מחקרו של בן צבי, אציג את אלו הנוגעות לנושא שלנו:

מימי ר' בנימין מטודילה ועד המאה הטי"ז, אין מזכירים קונטרסי המסעות את פקיעין ומערת רשב"י כלל, בעוד שהם כן מונים את המקומות הקדושים שיהודי ימי הביניים היו רגילים לפקוד, ואת המקומות בהם היה ישוב יהודי. אף במאה הטי"ז, אין עדות על פקיעין מלבד זו של ר' משה באסולה. מלבד זאת, במאה הטי"ז החרוב עדיין לא היה ע"י המעיין, ור' משה באסולה שמזכיר את העדרו, ודאי רומז בכך על פגם בזיהוי מקום סתרו של רשב"י שם. גם המערה אותה מציגים כמערת רשב"י, אינה ראויה להקרא: "מערה", אלא לכל היותר: "בקיעה".

בפרק "מערתא דבקע של רשב"י ושאלת קדמותה של פקיעין", דן ברסלבסקי במקורות העוסקים באגדת המערה. הוא מציין את הערתו של י. טהעאדאר במהדורתו לבראשית רבה עמ' 941, לפיה הגירסה בקוהלת רבה: "מערתא דפקע", מקורה בהעתקה מפסיקתא דרב כהנא. אולם במקור זה, גדולה הסתירה בין ארבעת כתבי היד שעמדו לפני ש. בובער. השם: "בקע" מופיע רק בכתב יד אוכספורד, ואילו בכתב יד כרמולי, שהוא לדברי בובער במבוא לפסיקתא: "כתב יד ישן נושן, נכתב בפאס באפריקיי", מופיעה הגירסה: "ואתבקע ונפיק להון חרובין למיכל". ברסלבסקי מביא את טענת ש. קליין, שלגירסת כתב יד אוכספורד, קיים קשר רופף וקטוע בין המילים: "בחדא מערתא דבקע" ובין: "אכלין חרובין, עד שהעלה גופם חלודה". ואילו לגירסת כתב יד כרמולי, המשפט רצוף, והוא עוסק בנס התבקעותו של עץ החרוב, ממנו ניזון רשב"י כשישב במערה, נס עליו מסופר גם במסכת שבת.

במסכת שבת מסופר שרשב"י ובנו ישבו יום יום עד צווארם בחול, ולפי זה, המערה היתה באזור חוף הים. גם מגירסת קוהלת רבה ואסתר רבה: "אכלין חרובין ותמרים" משמע שהמערה היתה באזור המגדל חרובים וגם תמרים, וזה מתאים לחוף הים, ולא לגליל העליון. חיזוק לסברה זו נמצא בגירסת בראשית רבה: "היו אוכלים חרובים של גירודא", דהיינו, חרובים גרועים ויבשים, או הגדלים באדמה חרבה ושוממה¹⁴, וזה ודאי לא מתאים לגליל העליון, המגדל עצי חרוב משובחים. ברסלבסקי מביא את הצעת התיקון של בעל "תבואת הארץ" לנוסחת הירושלמי: "מערת חרובין דתרומה" - "מערת חרובין דדרומה", וכן את גירסת הזהר חדש: "מדברא דלוד", ומכאן שהמערה שכנה בלוד שבדרום, באזור של חולות.

טענה נוספת של ברסלבסקי, שמהאגדה עולה תאור סבלו של רשב"י, הזקוק לנס למציאת מים ופרי החרוב לכללתו, ואילו פקיעין שוכנת בבקעה מבורכת בשפע מים ועצי פרי.

לסיכום: לדעת ברסלבסקי, השם "בקע" בפסיקתא דרב כהנא הוא סירוס המילה: "ואתבקע", שנשמרה בגירסת כרמולי, סירוס שעבר לקוהלת רבה בצורת: "פקע". במאה הטי"ז, החלה להופיע לראשונה מסורת המזהה את המערה בבוקיעה, בעקבות הגירסה המוטעית בקוהלת רבה ובפסיקתא, ומאוחר יותר נולד השם "פקיעין", שהופיע לראשונה רק במחצית השנייה של

13. י. ברסלבסקי, לחקר ארצנו עבר ושרידים, תל אביב תשי"ד.

14. השווה לדברי פרס, אותם הבאתי לעיל. וראה ברסלבסקי שם הע' 20, הרחבת הדיון בעניין זה.

המאה הי"ח. מתוך התיאור של המערה במקורות השונים, עולה המסקנה שיש למקם אותה באזור של חולות - ים, כנראה בדרום הארץ, ובכלל לא בגליל העליון.

י. רוזנסון - פקיעין אולי, אבל בדרום

רוזנסון¹⁵ מביא את דברי המדרש בויקרא רבה¹⁶, לפיהם ר' חנינא בן חכינאי ורשב"י למדו תורה אצל ר' עקיבא בבני ברק, במשך שלוש עשרה שנה. יתכן שרשב"י שהה גם בלוד ועסק שם בפעילות הלכתית¹⁷. רשב"י הוא בעל הקביעה המיוחדת על מעמדה של יבנה: "לשכנו תדרשו - זו יבנה"¹⁸. מתוך כך למדנו שרשב"י פעל בדרום, והיה קשור ליבנה.

רוזנסון משער שדברי רשב"י בגנות הרומאים נאמרו בעקבות המרד, שזירתו המרכזית היתה ביהודה, והוא ברח לאחת ממערות המסתור ביהודה ששמשו את המורדים באותה תקופה, כנראה בפקיעין הדרומית שבין לוד ליבנה. הויכוח בין איש הדרום, המרומם את מעמדה של יבנה, ובין שני החכמים מן הגליל, שהעדיפו פשרה עם הרומאים בעת שמנסים לכוון מרכז חדש בגליל, מביא להסתגרותו של רשב"י במערה, ולניתוקו מן החכמים שבבית המדרש. גם לאחר יציאתו, הוא פועל בטבריה ולאחר מכן במירון בגליל העליון, ולא במרכזי התורה: אושא, ציפורי ושפרעם, ובכך הוא מוצא מעין פשרה בין יחודו לשייכותו.

מערתא ד"לוד"?

כאמור לעיל, נמצאת בידנו גרסת תקוני זהר וזהר חדש, הקובעת את מערת רשב"י בלוד. לכאורה נלמד מכאן, שהמערה היתה בדרום! אלא שהרב מרגליות מעיר ב"ניצוצי זהר" על תקוני זהר:

...ועי' ירו' תענית פ"ד ובפסיקתא רבתי פל"ב שהזכרה מערתא דלוד. אמנם אין זו לוד שבדרך לירושלים... רק בגליל, שגם שם היה מקום שנקרא לוד ועד היום נודע המקום בשם חרבות לוד עי' ניצוצי זהר תרומה קס"ט ב' אות י"א. והוא בעיר שבין כפר תרשיחא לפקיעין, וכידוע נקראה גם בקיעין עיני ירושלמי תגיגה פ"א הי"א ובכפתור ופרח פ"א, ואוקמא גירסא שבקוהלת רבה פ"י מערתא דפקעין ושבפסיקתא מערתא דבקיעין, שהמערה היתה בין לוד לפקיעין במדברא שביניהן ונקראה על שם העיירות הסמוכות הללו.

הרב מרגליות מזכיר את הערתו לזהר תרומה קס"ט ע"ב. בהערה זו הוא חוזר על טענתו שלוד שבספר הזהר נמצאת בגליל, והוא אף מציין מקורות מהזהר המדברים על לוד הקרובה לאושא, ומקורות נוספים המדברים על קשר בין קפוטקיא ללוד, ומכאן שהיה ישוב בשם "קפוטקיא" בגליל. עוד מציין הרב מרגליות שתלמיד ר' יחיאל מפאריז מזכיר את לוד באזור צפת, ברשמי מסע משנת ד' תתק"ע.

15. י. רוזנסון, מסעות עשרה - על נודדי הסנהדרין בא"י, ירושלים תשנ"ח. ראה פרק כ', בעיקר עמ' 130-132.

16. כ"א, ח'.

17. ספרא בהר פר' ג.

18. ש"ז שעכטער, מקטעי המכילתא לדברים.

מבין המקורות שמזכיר הרב מרגליות אביא את דברי הזהר לפרשת בא דף ל"ו ע"ב. מסופר שם על ר' חייא ור' יוסי שהיו הולכים **מאושא ללוד**, ובשל החשכה הם סוטים מן הדרך, יושבים תחת אילן אחד, ועוסקים בתורה. לאחר חצות, שואל ר' יוסי שאלה, ור' חייא אינו יודע לענות אך הוא מציע, כי מאחר ושמע שרשב"י **מטהר שוקי טבריה**, ילכו אצלו ושאלוהו. ואמנם כשהאיר היום, הלכו לרשב"י.

אם כוונת הזהר ללוד שבדרום, תמוה הדבר, כיצד לאחר הליכה של יום, נמצאים ר' חייא ור' יוסי במקום שממנו ניתן לסור לטבריה! מעניין שמאורע זה התרחש כנראה בסמוך ליציאת רשב"י מן המערה, בשעה שטיהר את טבריה.

ד"ר גרשום שלום, במאמרו: "שאלות בבקורת הזהר מתוך ידיעותיו על א"י"¹⁹, כותב בהרחבה על לוד וקפוטקיה בספר הזהר, ומסקנתו היא ששני מקומות אלו נמצאים בגליל. ש. קליין, בהערותו למאמר הנ"ל, מגיע מכך למסקנה, שמחבר ספר הזהר לא חי בארץ ישראל, ולא הכיר אותה!

מכל מקום, עולה מדברי הזהר שמערת רשב"י נמצאת בלוד **שבגליל**, ואין להביאו כמקור להימצאות המערה בדרום.

אמנם פקיעין

לדעתי, מתוך עיון במקורות המספרים את סיפור המערה, ניתן לעמוד על אזור הימצאה, ובכך לחזק את המסורת המזהה אותה בפקיעין.

במסכת שבת²⁰ מובא הסיפור כנימוק לכינויו של ר' יהודה: "ראש המדברים בכל מקום", כשכנסו רבותינו **לכרם ביבנה**. משמע שהסיפור ארע בשעה שהמרכז הרוחני היה ביבנה. הגמרא מספרת שרשב"י ברח תחילה לבית המדרש, ואשתו היתה מביאה לו לחם ומים. היכן היה ביתו באותה שעה?

מויקרא רבה כ"א עולה שרשב"י הולך ללמוד תורה אצל ר"ע בני ברק, כנראה מיד לאחר חתונתו²¹, ושוהה שם י"ג שנה. המדרש מספר שרשב"י היה שולח ומתעדכן בנעשה בביתו. משמע שביתו היה רחוק מאד מבני ברק, ולא יכול היה להפסיק מלמודו ולהגיע לשם בעצמו.

בבראשית רבה כתוב, שלאחר שטיהר רשב"י את טבריה, "סלק ישבות (ושבת) בביתה ועבר בהדין **מגדל צבעייה**". משמע שרשב"י הולך לביתו, על מנת לשבות שם, ובדרכו הוא עובר ב"מגדל צבעייה". אם כוונת המדרש ל"מגדל" שמצפון לטבריה²², נוכל להסיק שביתו של רשב"י היה מצפון לטבריה ומגדל, כנראה בגליל העליון, למשל במירון. ואם כך, סביר הדבר שרשב"י בורח תחילה לבית המדרש שסמוך לביתו, הנמצא בגליל העליון, ולאחר מכן הוא

19. ג. שלום, 'שאלות בביקורת הזהר מתוך ידיעותיו על ארץ ישראל', מאסף ציון א', ירושלים תרפ"ו, עמ' 40-55.

20. דף ל"ג ע"ב.

21. ראה כתובות ס"ב ע"ב.

22. ראה בראשית רבה מהדורת טהעאדאר אלבעק עמ' 944 בהערה, ובביאור פרופ' פליקס לירושלמי שביעית.

בורח למערה שנמצאת אף היא בגליל העליון, אך במקום שאשתו כבר אינה יכולה להביא לשם אספקת מזון דבר יום ביומו, ורשב"י ניזון, מעשה ניסים, מחורב ומים²³.

גם מן הביטוי: "ניחות וניתסאי" משמע שירדו לחמי טבריה, וזה מתאים יותר אם מקום המערה היה בגליל העליון, ומשם ירדו לחמי טבריה. אילו היו בחבל ארץ רחוק מאד מטבריה, למשל בלוד שבדרום, מתאים יותר היה לכתוב: "ניזיל וניתסאי".

בנוסף, הובאה סברתו של ברסלבסקי שאין לראות את המערה בפקיעין, מכיוון שזיהוי המקום נשען על גירסה מוטעית בפסיקתא, בעוד שהגירסה בכתב יד כרמולי, היא הנכונה.

במהדורה המדעית של מנדלבאום לפסיקתא דרב כהנא, הוא מעדיף להסתמך דווקא על כתב יד אוכספורד, שהוא הקדום והמשובח ביותר. מנדלבאום טוען שכתב יד כרמולי הוא מאוחר יותר, כנראה מסוף המאה הטי"ו, או תחילת הטי"ז, ולא כפי שהציג אותו בובער ככתב יד ישן נושן. בסיפור המערה, רק כתב יד כרמולי שונה משאר כתבי היד, וגורס: "ואתבקע ונפיק להון תרובין למיכל", והוא כנראה פרי של תיקון מאוחר. אם כך, מקום המערה הוא ככל הנראה, בגליל העליון. כך עולה מניתוח המקורות, ודברי הזהר חדש על "מדברא דלוד" אינם סותרים קביעה זו. נהפוך הוא - הם מחזקים אותה. גירסת הפסיקתא: "מערתא דבקע" נראית כגירסה אמינה, ולא כמו שחשב ברסלבסקי לערער על אמינותה, והמסורת המזהה את המערה בפקיעין הינה סבירה ביותר. אמנם ביקור במקום מעלה כי מדובר במערה זעירה, שרחוקה מלהזכיר את מערות המסתור מתקופת המרד, אך אין זה מן הנמנע שמערה כזו תשמש מקום מסתור לשני אנשים, ואף יתכן שרעידות אדמה שארעו באזור שינו את צורת המערה. כמובן שאין באפשרותנו לקבוע בוודאות שזו המערה בה התחבא רשב"י, אך אם זיהוי המערה סביר, הרי שדרך ביקור בה נוכל לחוות את הקשר לסיפור מופלא זה.

בזהר חדש מופיע המשך לסיפור המערה. החכמים ישבו בבית המדרש ושאלו, מדוע בקללות של תורת כהנים, שהן כנגד בית ראשון, יש נחמה, ובקללות שבמשנה תורה, שהן כנגד בית שני, אין נחמה.

קם רבי יהודה בר אלעאי ואמר, חבל על גריעותא דבר יוחאי, ולית מאן דידע מניה. ואילו ידעי, לית רשו לגלאה ליה.

תרגום הסולם: קם רבי יהודה בר אלעאי ואמר, אוי על חסרונו של בר יוחאי (שחסר לנו) ואין מי שידע ממנו. ואם היו יודעים, אין רשות לגלותו.

ר' יוסי בן ר' יהודה שולח פתק בעזרת יונה, שהיא שליחה נאמנה מזמן המבול, שתחפש את רשב"י ותמסור לו את הפתק. היונה עושה את שליחותה, ומוסרת את הפתק לרשב"י. רשב"י בוכה על פרישותו מן החכמים, ועל כך שאין נגלים להם דברים. ואז בא אליהו הנביא, ואמר לרשב"י שבקללות רמוזות הנחמות, והרי הן כאב שמכה את בנו ובאותה שעה הוא מרחם עליו. וכאשר שואל רשב"י, היכן נתגלתה גאולת ישראל בקללות אלו, משיב לו אליהו, שיחפש את

23. אמנם ז. ארליך בספרו "מזרח הירדן במבט יהודי", בני ברק תשל"ז, מזהה את מגדל צבעייתא בין חמת לגדר, ולפיכך מפרש שאין לקשור את שביתת רשב"י בביתו, שאולי היה בטבריה, להגעתו למגדל צבעייתא, שזה היה במועד אחר.

המקום הרע ביותר בקללות, ושם ימצא את הרמז לגאולה. רשב"י כותב את הדברים בפתק, ושולח עם היונה, שחוזרת לר' יוסי ומביאה לו את הפתק.

נטל פתקא, וטאל לגבי חברייא, ואחמי לון. וסחי לון עובדא, תוהו. בכה ר' יהודה ואמר, ווי, אע"ג דלא ידעינן ליה, מקום שיפול העץ שם יהוא. אתר דבר יוחאי תמן, חברייא בהדיה, ומתערין מניה ואולפיין מניה.

תרגום הסולם: לקח המכתב (מן היונה) ובא אל החברים והראה להם. וסיפר להם המעשה. תמהו. בכה ר' יהודה ואמר, אוי, אף על פי שאין אנו יודעים אותו, מקום שיפול העץ שם יהוא. דהיינו, המקום שבו יוחאי שמה, החברים עמו, ומתעוררים ממנו ולומדים ממנו.

הויכוח בין רשב"י לחכמים, ניטש בהווה. אך כאשר מחפשים החכמים סימן לגאולה בעתיד, דווקא ר' יהודה חש בחסרונו של רשב"י, שפרש למערה. ממוקם מחבואו של רשב"י, מתגלה הנחמה בפסוקים בהם עין רגילה רואה רק קללה. ראייתו הפנימית של רשב"י חושפת רבדים אלו, וכך הנחמה מגיעה אל החכמים, ור' יהודה בראשם.

דומה שאין מקום מתאים יותר לקשור זאת מאשר פקיעין, שם חברה המסורת על מקום מחבואו של רשב"י, למסורת על שמירת הגחלת היהודית בארץ ישראל, גחלת שממתינה עד אשר יתברר שגם לגלות בית שני יש קץ, ואז תשוב ותלבה.

נספח: סיפור המערה - מקורות

תלמוד בבלי מסכת שבת ל"ג ע"ב

ואמאי קרו ליה ראש המדברים בכל מקום? דיתבי רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון, ויתבי יהודה בן גרים גבייהו. פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו: תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתקנו - לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שווקין - להושיב בהן זונות, מרחצאות - לעדן בהן עצמן, גשרים - ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם, ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעילה - יתעלה, יוסי ששתק - יגלה לציפורי, שמעון שגינה - יהרג.

אזל הוא ובריה טשו בי מדרשא. כל יומא הוה מייתי להו דביתחו ריפתא וכוזא דמיא וכרכי. כי תקיף גזירתא, אמר ליה לבריה: נשים דעתן קלה עליהן, דילמא מצערי לה ומגליא לך. אזלו טשו במערתא. איתרחיש ניסא איברי להו חרובא ועינא דמיא. והוה משלחי מנייהו, והוה יתבי עד צוארייהו בחלא, כולי יומא גרסי, בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו, והדר משלחי מנייהו כי היכי דלא ליבלו. איתבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא, אמר: מאן לדועיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזרתיה? נפקו. חזו אינשי דקא כרבי זורעי, אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם! חזרו למערתכם! הדור אוול. איתבו תריסר ירחי שתא. אמרי: משפט רשעים בגיהנם - שנים עשר חדש. יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם! נפקו, כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר - הוה מסי רבי שמעון. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה. בהדי פניא דמעלי שבתא חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא, ורהיט בין השמשות. אמרו ליה: הני למה לך? - אמר להו: לכבוד שבת. - ותסיגי לך בחזי! - חד כנגד זכור, וחד כנגד שמור. - אמר ליה לבריה: חזי כמה חביבין מצות על ישראל! יתיב דעתיה. שמע רבי פנטס בן אייר חתניה ונפק לאפיה, עייליה לבי בניה הוה קא אריך ליה לבישריה, חזי דהוה ביה פילי

בגופיה, הוה קא בכי, וקא נתרו דמעט עיניה וקמצוחא ליה. אמר לו: אוי לי שראיתך בכך! - אמר לו: אשריך שראיתני בכך, שאילמלא לא ראיתני בכך - לא מצאת בי כך. דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחי קושיא - הוה מפרק ליה רבי פנחס בן יאיר תריסר פירוקי, לסוף כי הוה מקשי רבי פנחס בן יאיר קושיא - הוה מפרק ליה רבי שמעון בן יוחי עשרין וארבעה פירוקי.

אמר: הוואיל ואיתרחיש ניסא - איזיל אתקין מילתא, דכתיב: "ויבא יעקב שלם" ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו. "יוחן את פני העיר" אמר רב: מטבע תיקן להם, ושמואל אמר: שווקים תיקן להם, ורבי יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם. אמר: איכא מילתא דבעי לתקוני? - אמרו ליה: איכא דזכתא דאית ביה ספק טומאה, ואית להו צערא לכהנים לאקופי. אמר: איכא איניש דידע דאיתחזק הכא טהרה? אמר ליה ההוא סבא: כאן קיצץ בן זכאי תורמסי תרומה. עבד איהו נמי הכי, כל היכא דהוה קשי - טהריה, וכל היכא דהוה רפי - צייניה. אמר ההוא סבא: טיהר בן יוחי בית הקברות! - אמר לו: אילמלי (לא) היית עמנו, ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו - יפה אתה אומר. עכשיו שהיית עמנו ונמנית עמנו, יאמרו: זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כל שכן? ייב ביה עיניה, ונח נפשיה. נפק לשוקא, חזייה ליהודה בן גרים, אמר: עדין יש לזה בעולם? נתן בו עיניו, ועשהו גל של עצמות.

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה ע"ט

ר' שמעון בן יוחי עשה טמון במערה י"ג שנים הוא ובנו אוכלים חרובים שלגירודא עד שהעלה גופן חלודה, בסופה נפק ויתיב ליה על פומה דמערתה, חמה חד צייד קאי צייד ציפרין וכד הוה שמע ברת קלא אמרה מן שמיא דימיס הוות פשגה ספיקולה הוות מיתצדה, אמר ציפור מבלעדי שמיא לא מיתצדה חד כמן וכמן נפש דבר נש, נפק אשכח מיליה משדכן אתון ואתסון בהדה בני דבית מקר, אמר ליה בריה אבא כל הדא טבתא עבדת לן טבריה ולית אן מדכיין יתה מן קטוליה, מה עבד נסה תורמוסין והוה קצץ תורמוסה ושדי קוצצתיה וקטילה סליק, והיטון מדורין ומפקין עד זמן דדכי יתה מן קטוליה, בליליא קם חד עם דארע אית אמ' מן הדין שוקא דדגונא ואית אמ' מן הדין שוקא דסקאי, נסא חד קטיל וטמריה, בצפרא אמר לא אמריתון דדכי בן יוחי לטבריה, אתון חמון קטילא, אתא וקם ליה על גביה, אמר גזר אנא על דין דקיים ירבע ועל דין דרביע יקום, והוה כן, סלק ישבות בביתיה ועבר בהדין מגדל צבעייה, שמע קליה דנקיי ספרא, אמר לא אמריתון דדכי בן יוחי לטבריה אמרין אשכחון חד קטיל, אמר יבוא עלי אם אין בידי הלכות כסער ראשי על טבריה שהיא טהורה חוץ מזה ומזה לא עמנו היית במניין, פרצת גדין שלחכמים פורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י ח), מן יד נפק והוה ליה כן.

אסתר רבה פרשה ג'

ד"א ממתים ידך ה', מה גבורים הם שנטלו את שלהם מתחת ידך ה', ואיזה זה, זה דורו של שמד, ממתים ידך מומתים מידך, מחלד, אלו שהעלה בשרן חלודאות על קדוש שמך מי הן, רשב"י ור' אלעזר בריה עבדון הן טמירין במערתה תלת עשר שנין בשמדא עד דסליק בשרהון חלודה והוון אכלין חרובן ותמרין ולסוף תלת עשר שנין נפק רשב"י ויתיב ליה על פילי

דמערטא, חמא חד צייד פריס מצודתיה למצד צפרין שמע ברת קלא אמרה דימוס ואתפשת, זמן תנינות שמע ברת קלא אמרה ספיקלא ואשתזבת, אמר אפילו ציפור מבלעדי שמיא לא יברח כל שכן נפשתנא ניחות וניתסאי בהדין מוי דמוקד דטבריה, נחתון ואיתסון במוי דמוקד דטבריא אמרין צריכין אנו לעשות טובה וניהני להלון בני אתרא כדרך שעשה יעקב אבינו שנאמר (בראשית ל"ג) ויתן את פני העיר שהיה עושה איטליס ומוכר להם בזול עשו איטליס ומכרו בזול, אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבשי"ע תאמר שיש לי חלק עמהם לעוה"ב, אמר לו הקדוש ב"ה דוד לא צפונך תמלא בטנם, צפונם תמלא בטנך אין כתיב כאן אלא וצפונך תמלא בטנם כל עמא מיתרא עותרא אכלין איתבשר דוד שיש לו חלק לעוה"ב, ועוד אמר לפניו רבשי"ע אלו באין מכח תורה ומצות ומעשים טובים שיש בידם אבל אני בצדק אחזה פניך לעולם.

מדרש תהלים מזמור י"ז

[יג] דבר אחר ממתים ידך ה'. מדבר בדורו של שמד, ומהו היתה גבורתם, שמסרו נפשם על קדוש השם, ומתים מתחת ידך, שהיו מומתים על ידך. ממתים מחלד. אלו הנחבאים מפני הצוררים עד שעלתה גופם חלודה, כגון ר' שמעון בן יוחאי שעשה במערה הוא ובנו שלש עשרה שנים, עד [שהעלה] גופם חלודה, מה עשה הקב"ה, הראה להם שלטון שהיה יושב ודן את הצפורים, והיו מהן נכנסות לפניו ונוטלות דימוס ויוצאות, ומהן היו נוטלות אפופסין, כיון שראה ר' שמעון [בן יוחאי] כך, אמר אפילו צפור מבלעדי שמים לא אתאי, מה ציפורין חוץ מדעת עליון אינן נתפסין, אנו חוץ מדעת עליון נתפסין, ויצא מיד, וטיהר את ארץ ישראל ופירש.

קהלת רבה פרשה י'

רשב"י ור' אלעזר בריה הוון טמירין במערטא דפקע תלת עשר שנין בשמדא, והוון אכלין חרובין ותמרים, ולסוף תלת עשר שנין נפק רשב"י ויתב ליה על פלי דמערטא, חמא חד צייד פריס מצודתיה למצוד צפרין שמע ברת קלא אמר דימוס ואתפשת, שמע זמן תנינות ברת קלא אמר ספיקלא ואשתזבת, אמר אפילו ציפור מבלעדי שמיא לא יברח כל שכן נפש בר נש, ניחות וניתסאי בהדין מוי דמוקד דטבריה, נחתון ואיתסון בהדין מוי דמוקד דטבריה, אמרון צריכין אנו לעשות טובה ונהני להלון בני אתרא, כדרך שעשה אבינו יעקב שניא (בראשית ל"ג) ויתן את פני העיר שהיה עושה איטליס ומוכר להם בזול עשה איטליס ומכר בזול, אמר צריכין אנו מדכייא טבריא, מה עביד נסיב תורמוסין ומקליק בשוקא, וכל מן דהוה מית טייף וסליק ליה, חמא יתיה חד כותאי, אמר לית אנא מגחך בהדין סבא דיהודאי, מה עבד נסב חד מית וטמריה בגו שוקא דדכייא, אית אמרין בגריבה, אית דאמרין בשוק דבר קרדימא, אזל ואמר ליה דכיתיה שקק פלן, אייל אין, אמר ליה ואן אפיקית לך מיניה חד מית, אייל גוד חמי לי, מיד צפה רשב"י ברוח הקדש שהוא טמן אותו שם, אמר גוזר אני על דין דרביע יקום, ועל דקאים ירביע, ואית דאמרי גוזר אני על עילאי יחות ועל תתאי יסיק וכן הוות ליה, מינפק ליה עבר קומי האי כנישתא דמגדלא, שמע קל דינקאי ספרא בן יוחאי דכי טבריא, אמר (אם לא) יבא עלי אם אין בידי שמועות כשערות ראשי שטבריא זו עתידה לטהר ועתידה להיות לאוכלי תרומה חוץ מזו ומזו לא הימננה יתיה, אמר ליה פרצת גדרן של תלמידי חכמים וקרא עליו ופורץ גדר ישכנו נחש וכן הוות ליה.

פסיקתא דרב כהנא פרשה י"א

[טז] דילמא. ר' שמעי בן יוחי ור' אלעי אלעזר בריה עבדון טמירין תלת עשרי שנין בחדא מערתי דבקע, אכלין חרובין דתרומן עד שהעלה גופן חלודות חלודות. לסוף תלת עשרי שנין נפק ליה ר' שמעון בן יוחי ויתב ליה על תרע מערתא וחמא חד בר נש פרש מצדתא למצוד צפרין. פרשה זמן קדמאה ושמע ברת קלא אמרה דימיס ואשתזבת. פרשה זמן תניינה ושמע ברת קלא אמרה ספק לה ואיתפשת. א' אפילו ציפור מבלעדי שמיא לא יבדא ואנן יתיבין הכא. כד שמע דמיליא שדיכן א' ניחות וניתסי בהדין די מקר דטבריא. אמרו צריכין אנו להחזיק טובה כדרך שהיו אבותינו עושין, שהיו עושין אטליסין ומוכרין בזול, ועשה אטליס ומכר בזול. אמרין צריכין אנן למדכייא לטבריא, והוה נסב תורמסין ומקצין ומקליק בשוקא, כל הן דהוה תמן מית הוה טייף וסלק ליה. חמתיה חד כותי אמי לית אנא אזיל ומדחיק בהדין סבא דיהודאי. מה עבד, נסב חד מית ואזיל אטמריה בחד שוק דדכי. אתא לגביי ואמי ליה דכיתה שוקא פלן, א' ליה אין. אמי ליה אין אפקת לך מיתא מן בתוך, אמי ליה גוד חמי לי. צפה ר' שמעון בן יוחי ברוח הקודש שנתנו שם ואמר גוזר אני על העליונים שירדו ועל התחתונים שיעלו, וכן הות ליה. מן דנפק עבר קומי כנישתא דמגדלא ושמע קלא דמינקי ספרא דמגדלא א', הא בר יוחי דדכי טבריא. אמי ליה ולא מן המינין הויתה, תלא עיניי ואסתכל ביה ומיד נעשה גל של עצמות.

תלמוד ירושלמי מסכת שביעית פרק ט' הלכה א'

רבי שמעון בן יוחי עבד טמיר במערתא תלת עשר שנין במערת חרובין דתרומה עד שהעלה גופן חלודה לסוף תלת עשר שנין אמי לינה נפק חמי מה קלא עלמא נפק ויתיב ליה על פומא דמערתא חמא חד צייד צייד ציפרי פרס מצודתיה שמע ברת קלא אמרה דימוס ואישתיזבת אמר ציפור מבלעדי שמיא לאיבדא כל שכן בר נשא כד חמא דשדכן מיליא אמר ניחות ניחמי בהדין דימוסין דטבריא אמר צריכין אנן לעשות תקנה כמו שעשו אבותינו הראשוני ויחן את פני העיר שהיו עושין איטליסין ומוכרין בשוק אמר נדכי טבריא והוה נסב תורמסין ומקצין ומקליק וכל הן דהוה מיתא הוה טייף וסלק ליה מן לעיל חמתיה חד כותי אמר לינה אזיל מפלי בחון סבא דיהודאי נסב חד מית אזיל ואטמרי הן דדכי אתא לגביה רבי שמעון בן יוחי אמר ליה לא דכית אתר פלן איתא ואנא מפיק לך מן תמן צפה ר' שמעון בן יוחי ברוח הקודש שנתנו שם ואמי גוזר אני על העליונים שירדו ועל התחתונים שיעלו וכן הוות ליה מי עבר קומי מוגדלא שמע קליה דספרא אמי הא בר יוחי מדכי טבריא אייל יבוא עלי אם לא שמעתי שטיברי עתידה ליטהר אפי כן לא הימנין היית מיד נעשה גל של עצמות.

הקדמת תקוני הזהר

רבי שמעון אזיל ליה וערק למדברא דלוד ואיתגניז בחד מערתא הוא ורבי אלעזר בריה, איתרחיש ניסא נפק להון חד חרוב וחד מעיינא דמיא, אכלי מההוא חרוב ושתן מההוא מיא הוה אליהו ז"ל אתי להון בכל יומא תרי זמני ואוליף לון, ולא ידע אינש בהו וכו'.

זהר חדש פר' כי תבא

רבי שמעון בן יוחאי אזל ליה וערק למדברא דלוד ואיתגניז בחד מערתא הוא ורבי אלעזר בריה, איתרחיש לון ניסא ונפק להו חד חרובא וחד מעיינא דמיא, אכלי מההוא חרובא ושתאן מאינון מיין. הוה אליהו ז"ל אתי לון בכל יומא תרי זמני ואוליף לון, ולא ידע אינש בהו.